

ТЕМА: ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Мета: дослідити сутність та механізм функціонування грошової системи, засвоїти процес формування грошової системи в Україні

План

1. Грошова система: суть та принципи організації
2. Елементи грошової системи та їх характеристика
3. Основні типи грошових систем
4. Становлення й розвиток грошової системи України
5. Методи та інструменти регулювання грошової системи
6. Характеристика грошових систем Франції та Німеччини

Ключові терміни: грошова система, грошова одиниця, масштаб цін, валютний курс, емісійна система, грошове регулювання, готівкові розрахунки, безготівкові розрахунки

Після вивчення цього розділу Ви зможете:

- зрозуміти сутність та механізм функціонування грошової системи, її відмінність від грошового обороту та грошового ринку;
- усвідомити закономірності еволюції грошових систем від саморегульованих систем повноцінних грошей до систем регульованого державою обігу кредитних грошей;
- засвоїти процес формування грошової системи в Україні;
- визначати цілі грошово-кредитної політики та адекватні їм інструменти цієї політики.

1 Грошова система: суть та принципи організації

Грошова система – це форма організації грошового обороту в країні, що склався історично і закріплений національним законодавством. Правила, у відповідності з якими держава організовує грошову систему називають принципами її організації. До Них відносять:

1. Принцип централізованого управління грошовою системою. Управління грошовими системами в умовах ринкової моделі економіки

характерне тим, що першочерговими є економічні методи управління (хоча зберігаються й адміністративні), коли держава через апарат центрального банку ставить на ринку такі умови, які заставляють банки, фінансові інститути, та інших юридичних осіб приймати потрібні державі рішення.

2. Принцип прогнозного планування грошового обороту. Він полягає в тому, що плани грошового обороту і його складових частин готуються не як директивні плани, а як орієнтири, до яких треба прагнути. Виняток складає такий фінансовий план, як державний бюджет, який при будь-якому типі грошової системи (ринковій і неринковій) залишається директивним планом, за виконання якого відповідає уряд.

3. Принцип стійкості й еластичності грошового обороту. Цей принцип полягає в тому, що грошова система повинна бути організована таким чином, щоб з однієї сторони не допускати інфляції; з іншої розширяти грошовий оборот, якщо виникають потреби господарства в грошових коштах і звужувати його, якщо потреба зменшується.

4. Принцип кредитного характеру грошової емісії. Згідно із цим принципом поява нових грошових знаків (готівкових і безготівкових) в господарському обороті можлива лише в результаті проведення банками кредитних операцій. Із інших джерел, включаючи казначейство країни, грошові знаки в оборот потрапляти не повинні.

5. Принцип підзвітності центрального банку парламентові країни. Він пов'язаний з тим, що підтримання стійкості грошового обороту, боротьба з інфляцією є пріоритетними задачами центрального банку. Якби цього принципу не було, завжди існувала б загроза, що уряд, для вирішення поставлених перед ним задач почне «вичерпувати» кошти центрального банку, і тим сам стійкість грошового обороту буде порушена.

В той же час ЦБ не може проводити політику, що суперечить поточним задачам держави, тому ЦБ повинен систематично звітуватись перед парламентом країни.

6. Принцип надання уряду грошових коштів лише в порядку кредитування. Як правило, в законодавствах країн з ринковою економікою є положення, що ЦБ не повинен фінансувати уряд, а надавати йому кошти лише в порядку кредитування під певне забезпечення (державні цінні папери, нерухомість, товарно-матеріальні цінності). Застосування цього принципу дозволяє не втягувати гроші в постійне покриття дефіциту і змушує уряд вишукувати інші джерела надходження коштів в бюджет.

7. Принцип комплексного використання інструментів грошово-кредитного регулювання. Сутність його полягає в тому, що ЦБ не повинен обмежуватися якимось одним інструментом грошово-кредитного регулювання для підтримання стійкості грошового обороту, а повинен використовувати комплекс цих інструментів.

8. Принцип нагляду і контролю за грошовим оборотом. Держава через банківську, фінансову систему, податкові органи повинна забезпечувати постійний контроль як за всім грошовим оборотом в цілому, так і за окремими грошовими потоками в господарстві. Крім того, об'єктом контролю є дотримання суб'єктами грошових відносин основних принципів організації як готівкового так і безготівкового оборотів.

9. Принцип функціонування виключно національної валюти на території країни. Законодавство країни передбачає платежі за товари і послуги всередині країни проводити виключно в національній валюті. Це не означає, що населення на території країни не може вільно обмінювати національну валюту на валюту інших країн, але використовувати її може лише для купівлі товарів за кордоном.

Організація грошового обороту здійснюється за участі банків і регламентується банківським законодавством, тому центральний банк є інституційним центром грошової системи, а банківська система – її інституційною основою.

Призначення грошової системи полягає у створенні державного механізму забезпечення економіки грошами та підтриманні їх ефективного

функціонування. Тому завданнями держави з ефективної організації грошової системи є:

- створення емісійного механізму;
- створення платіжних систем і забезпечення їх функціонування;
- створення механізму регулювання грошового ринку через управління пропозицією грошей.

2 Елементи грошової системи та їх характеристика

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів.

Основними з них є:

- назва грошової одиниці;
- масштаб цін;
- валютний курс;
- форми грошей;
- емісійна система;
- регламентація готівкового та безготівкового грошового обігу.

Грошова одиниця - встановлений державою грошовий знак, який служить для вимірювання цін товарів і послуг. Назва грошової одиниці виникає історично. Навіть тоді, коли молоді держави створюють нові грошові системи, назви для своїх грошових одиниць вони шукають у своїй історії. Так зокрема, вчинила й Україна. Нову національну валюту названо гривнею. Таку назву мала грошова одиниця Київської Русі в X - XI ст.

Масштаб цін - вагова кількість золота чи срібла, яка прийнята державою за грошову одиницю. В епоху, коли гроші мали форму золота та срібла, масштаб цін встановлювався державою через визначення вагового вмісту металу в грошовій одиниці. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє значення елемента грошової системи, оскільки втратив форму вагового вмісту металу в грошовій одиниці. У сучасних умовах масштаб цін

змінюється стихійно, незалежно від волі держави, під впливом інфляційних процесів в економіці.

Підтримуванню масштабу цін на певному відносно сталому рівні сприяють державні заходи антиінфляційної політики. Вони здатні лише зупинити подальше скорочення масштабу цін, але не можуть відновити його попереднього (доінфляційного) рівня.

Валютний курс - це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн, яке використовується для обміну валют під час здійснення валютних та інших економічних операцій. Він являє собою "ціну" валюти однієї країни, виражену в валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватися державою в особі уповноважених органів.

Форми грошей визначаються відповідними юридичними актами (банківські білети, казначейські білети та розмінні монети). Відмінність між видами грошових знаків полягає у механізмі їх випуску. Право випуску грошових знаків та відповідальність за їхнє забезпечення закон покладає на центральний банк країн. Випущені ним грошові знаки мають назву **банківські білети** (банкноти). Випуск банківських білетів використовується для кредитування центральним банком комерційних банків та урядових структур. Для покриття бюджетних видатків Міністерство фінансів (казначейство) випускає грошові знаки, які називаються **казначейськими білетами**.

Монета - злиток металу, що має встановлену законодавством форму, вагу, склад металу, певні зображення й написи, включаючи номінал вартості. Розмінна монета забезпечує платежі на суми, менші від розміру прийнятої в країні грошової одиниці. В Україні після грошової реформи 1996 р. в обіг випускаються банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень, а також розмінна монета номіналом 1, 2, 5, 10, 25, 50 коп., 1 грн.

Емісійна система - установи, що здійснюють випуск грошей і цінних паперів та визначають порядок їх випуску. Регулюється емісія внутрішнім законодавством країни з урахуванням економічного і валютного стану.

Регламентация готівкового та безготівкового грошового обігу.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишок на рахунках у банках. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунків платника на рахунки їх одержувача. Принципи функціонування грошей, записаних на рахунках, визначаються державою через регламентацію (встановлення певних правил) безготівкового обігу. Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів. Центральний банк повинен контролювати грошовий обіг, сприяти забезпеченню стабільності грошової одиниці, регламентувати правила здійснення безготівкових платежів, форм розрахунків, способів і порядку платежів.

3 Основні типи грошових систем

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією.

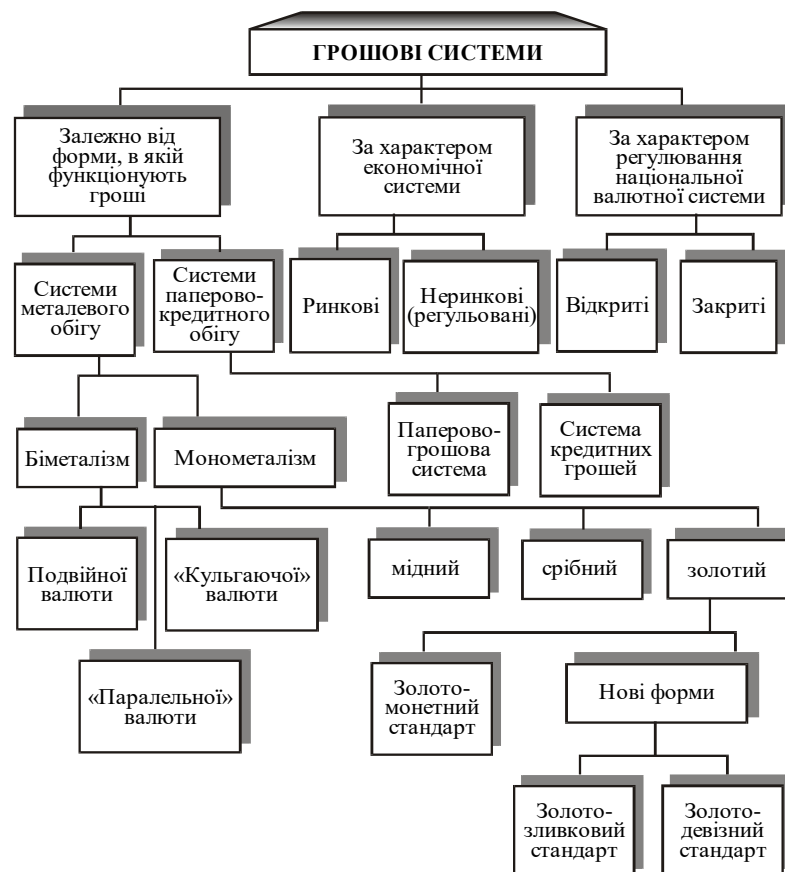

Рис. 4.1. Схема класифікації грошових систем

Неринкові грошові системи властиві неринковим, командно-адміністративним економічним системам, які існували в країнах колишнього соціалістичного табору. Регулювання грошового обігу здійснюється адміністративними методами (розмежування сфер готівкового і безготівкового грошового обігу, заборона певних грошових операцій, контроль за грошовими операціями суб'єктами економічних відносин, лімітування кредитів). Ця система характеризується наявністю обмежень функціонування грошей (талони, картки).

Ринкові грошові системи характеризуються вільним функціонуванням грошей. У цих системах регулювання грошового обігу проводиться шляхом використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку і структуру грошової маси. У таких системах широко використовується державне регулювання процента як ціни грошей на грошовому ринку з метою впливу на попит на гроші та державне регулювання операцій на ринку цінних паперів з метою впливу на пропозицію грошей. У цих системах використовуються й адміністративні методи регулювання, проте вони відіграють допоміжну роль.

Відкриті грошові системи - відсутні обмеження на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами, характеризуються повною конвертованістю національної валюти, високою організованістю валютного ринку, ринковим характером формування валютного курсу. Такі системи сприяють взаємовигідному розвитку економічних відносин між країнами, включенню національної економіки у світову. Відкритими стають лише найбільш розвинені ринкові грошові системи.

Закриті грошові системи характеризуються високим рівнем валютних обмежень у країні, конвертованістю валюти, обмеженнями ринкового механізму формування валютного курсу. Національна грошова система ізольована від світової, а тому гальмує розвиток зовнішньоекономічних відносин. Такі грошові системи властиві країнам із недостатньо розвинутими ринковими економіками.

Саморегульованими були системи, що базувалися на використанні благородних металів у ролі грошей та обслуговуванні сфери обігу повноцінними монетами і розмінними банкнотами. Якщо через зміну виробництва і реалізації товарів потреба в грошових знаках скорочувалася, то відповідна кількість грошей вилучалася з обігу, перетворюючись у скарб. У разі розширення виробництва і товарного обігу грошові системи, що становили грошовий скарб, надходили в обіг.

Монометалізм - це грошова система, за якої тільки один благородний метал виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Срібний монометалізм існував у Індії (1852-1893 рр.), в Голландії (1847-1857 рр.), у Росії (1843-1852 рр.). Золотий монометалізм пройшов кілька стадій розвитку й існував у кількох видах:

- золотомонетний стандарт передбачав безпосередній обіг золотих монет, а також вільний обмін грошових знаків (банкнот) на золото. Він проіснував у багатьох країнах до Першої світової війни. Під час війни випуск золотих монет в обіг припинився, а наявна золота монета було частково вилучена державами, а частково перетворилася в скарб. Після війни (до 1933р.) цей стандарт зберігався лише у США;

- золотозливковий стандарт був введений після Першої світової війни в деяких країнах (Англія, Франція). Згідно з ним монети в обіг не випускались, але забезпечувався обмін банкнот центрального банку на стандартні золоті зливки;

- золотодевізний стандарт, за якого національні грошові одиниці обмінювалися на іноземну валюту (девiзу), розмінну на золото. У період світової економічної кризи 1929-1933 рр. були ліквідовані всі системи золотого монометалізму у внутрішньому обороті. Розпочалася епоха регульованих грошових систем.

Регульована грошова система характеризується тим, що обіг обслуговують неповноцінні (металеві, паперові) гроші. Поступово держави відмовляються від фіксації золотого вмісту грошової одиниці, випуск

грошових знаків здійснюється повністю державою, держава зобов'язується забезпечувати сталість випущених від її імені грошей.

Ці системи поділяються на:

- система паперово-грошового обігу характеризується використанням випуску грошей для бюджетного дефіциту, який може виступати у двох формах;

- випуском казначейських білетів;
- покриттям центральним банком бюджетного дефіциту за рахунок кредитного випуску банківських білетів.

Спільним між ними є те, що випуск грошей в обіг визначається не попитом на гроші, а величиною бюджетного дефіциту, що створює загрозу переповнення обігу зайвими грішми і їх знецінення. Регулювання грошового обігу в цих умовах вимагає здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів і збалансування бюджету;

- система кредитного обігу - це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія на відміну від бюджетної дає можливість не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це дає можливість підтримання їх кількості на рівні потреби обігу.

Органом регулювання грошового обігу є банки.

Грошова система України є регульованою. Але за характером регулювання вона є перехідною від паперово-грошової (1991-1993рр.) до системи кредитного обігу, від неринкової до ринкової, від закритої до відкритої.

4 Становлення й розвиток грошової системи України

У період становлення державної незалежності Україна першою в умовах економічної та фінансової кризи почала будувати власну грошову систему, набувати досвід емісійної справи, опановувати складний механізм грошово-кредитної політики. На початку 1992 р. у республіці панувала криза

платіжних засобів. Тому з 10 січня 1992 р. в Україні було запроваджено в обіг купони багаторазового користування як доповнення до рублевої готівкової маси. Необхідність цього була викликана тим, що:

- з вересня 1992 р. Україна практично не отримувала від ЦБРФ нових рублевих надходжень;
- напередодні 1992 р. Україна була вимушена слідом за Росією піти на підвищення цін (майже в 10 разів).

Впровадження купоно-карбованця у структуру грошового обігу мало на меті:

- поетапно запровадити в обіг купоно-карбованець для того щоб забезпечити йому не лише достатню купівельну спроможність, а й певні переваги порівняно з російським рублем;
- використати систему паралельного обігу рубля та купоно-карбованця, за якою частка виплати всіх видів доходів населення у новій грошовій одиниці мала розширятися поступово відповідно до наповнення товарного ринку;
- ввести в обіг купоно-карбованець як перехідну тимчасову грошову одиницю;
- впровадити в обіг національну повноцінну банкноту - гривню.

Проте очікуваного результату вказані заходи не дали і намітилося різке знецінення купоно-карбованця. Причинами цього були;

- глибокий спад виробництва;
- різка нестача рублевої маси. Весь готівковий обіг було переведено на купонне обслуговування;
- повна купонізація сфери готівкового обігу, що зумовила її відрив від обігу безготівкового, який продовжував обслуговуватися російським рублем. Виникла ситуація, за якої валютний курс купона у процесі його використання в готівковому та безготівковому обігу роздвоївся. А це сприяло здійсненню масових фінансових спекуляцій, пов'язаних з переведенням

грошей з однієї форми обігу в іншу, переведення грошових капіталів з України в Росію.

І лише 12 листопада 1992 р. відповідно до Указу Президента України "Про реформу грошової системи України" купоно-карбованець було впроваджено у сферу безготівкового обігу. Купоно-карбованець мав статус тимчасової національної валюти і став єдиним на території України офіційним засобом платежу. Так завершився перший етап грошової реформи. Але тимчасова грошова одиниця не може виконувати функцію нагромадження, без реалізації якої не можна подолати економічну кризу, зупинити інфляцію, вирішити питання приватизації, проблеми платіжного балансу.

Тому постало питання про різке прискорення другого етапу грошової реформи - запровадження в обіг гривні. 25 серпня 1996 р. Президент України підписав Указ "Про грошову реформу в Україні" за яким:

- 2 по 16 вересня 1996 р. в обіг введена національна валюта України - гривня - і її сота частина - копійка;
- були випущені банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень і розмінна монета національною вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок. Емісія українських карбованців була припинена:
- українські карбованці підлягали обміну на гривні за курсом 100 тис. карбованців на 1 гривню: суми до 100 млн. крб. зараховувалися на вклади в банках з правом їх вільного використання в гривнях;
- отже, на п'ятому році незалежності Україна отримала стабільну грошову одиницю - гривню.

В сучасних умовах у сфері грошового обороту України використовуються банківські білети (банкноти-гривні) і розмінна монета (копійка).

Банкноти випускаються в обіг НБУ.

Офіційний курс гривні встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі за

валютами, за якими здійснюються торги. НБУ є установою, що здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання.

5 Методи та інструменти регулювання грошової системи

Державне регулювання економіки - це система заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру по стабілізації та пристосуванню економіки до умов, що змінюються. Свої регулюючі функції держава виконує, застосовуючи різноманітні методи і форми впливу на економіку. Виділяють економічні і адміністративні методи державного регулювання. Переважають економічні методи, серед яких у першу чергу виділяють бюджетно-податкову політику.

Бюджетно-податкова політика - це «найдавніший» інструмент державного втручання у ринкову економіку. Державний бюджет є, з одного боку, барометром економічної «погоди» в країні, з іншого - ефективним засобом реалізації економічної політики держави. Виконуючи роль державної казни, бюджет акумулює і перерозподіляє значну частку національного доходу (від 1/3 до 1/2).

Бюджетна політика реалізується через визначення оптимальних співвідношень між доходами і витратами держави. Історичний досвід говорить про те, що за допомогою зміни рівня оподаткування і державних витрат можуть регулюватися такі найважливіші індикатори економіки, як сукупний попит, економічне зростання, інфляція та ін. Бюджетна політика може бути спрямована, з одного боку, на зведення доходної і витратної частин бюджету з надлишком для перешкоди так званому «перегріванню» економіки, з іншого - на створення дефіциту для стимулювання економічного зростання.

На частку соціально-економічних витрат припадає у середньому близько 50% витратної частини бюджету. До них належать, насамперед, соціальні витрати (затрати на виплату пенсій, допомоги, утримання сфер охорони здоров'я, освіти, підготовку кадрів тощо), а також витрати,

спрямовані на фінансування деяких сфер економіки (енергетика, житлове будівництво і комунальне господарство, регіональний розвиток, зв'язок, транспорт, охорона навколишнього середовища).

Істотну частину витрат бюджету складають прямі і непрямі воєнні витрати, затрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). За останні десятиріччя значно зросла роль бюджетного механізму в інвестуванні довгострокової структурної політики і насамперед - розвитку наукомістких виробництв.

Ефективність бюджетної політики в регулюванні ринкової економіки багато в чому залежить від податкової політики. При її формуванні враховується здатність податків виконувати дві взаємозв'язані функції: фіскальну і стимулюючу. Держава через рівень оподаткування, порядок обчислення податкової бази і системи податкових пільг та обмежень визначає, з одного боку, величину доходів державного бюджету, з іншого - спрямовує ділову активність господарюючих суб'єктів і окремих громадян у відповідність з встановленими цілями і пріоритетами соціально-економічного розвитку країни.

За багато років у країнах з ринковою економікою склалася досить раціональна структура податків, яка включає в себе три основних види: прямі (прибутковий податок з населення, податок з корпорацій), непрямі (акцизи, податок на додану вартість, митні збори тощо) та інші (податок на нерухоме майно, спадщину, землю та ін.).

Провідну роль у системі оподаткування виконує прибутковий податок з населення, ставки якого коливаються в окремих країнах від 10% до 50%. Значно менше фіскальне навантаження виконує податок на прибуток корпорацій, проте він є найбільш сильним інструментом держави у регулюванні ділової активності господарських суб'єктів. Нині коливання його ставок в окремих країнах таке: у США - 34%, в Англії - 35%, в Японії - 37,5%, у Франції - 45%, у Німеччині - 56%. У відповідності з діючим законодавством деякі види господарської діяльності повністю або частково звільняються від

податку на прибуток (наприклад, благодійна діяльність). У більшості країн діють понижені ставки для малих підприємств.

Значну фіскальну функцію виконують непрямі податки, які стягуються у вигляді надбавки до ціни товару або послуги і сплачуються споживачами. Поряд з цим вони є ефективним інструментом державного регулювання інфляції, розв'язання деяких завдань соціального характеру.

Важливим елементом податкової політики є механізм розподілу податків між центральним і місцевими бюджетами. При його визначенні враховується роль окремих податків у підтриманні макроекономічної стабільності, регулюванні інфляційних процесів, фінансовому забезпеченні державних функцій. Так, прибутковий податок з населення і податок на корпорації звичайно стягуються для формування центрального бюджету. Податок на додану вартість і податок з продажів у певній пропорції направляються як до центрального, так і до місцевого бюджетів. Повністю надходять до місцевого бюджету податки на землю, спадщину, різні штрафи і збори.

Значна роль у ринковій економіці відводиться грошово-кредитній політиці держави. Під грошово-кредитним регулюванням розуміють заходи Національного банку, спрямовані на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредиту, рівня процентних ставок та інших показників, за допомогою яких держава набуває здатності впливати на економічну кон'юнктуру. Зазначений вплив звичайно здійснюється у двох формах: кредитної експансії або кредитних обмежень. Необхідність застосування кредитної експансії виникає в період значного економічного спаду.

Вона реалізується за допомогою кредитних ін'єкцій у національне господарство, що досягається зниженням процентних ставок (здешевленням кредитних грошей). Метою такої політики є «підбадьорювання» економіки, посилення інвестиційної активності господарських суб'єктів, збільшення виробництва та зменшення на цій основі рівня інфляції та безробіття. Доцільність кредитних обмежень виникає при «перегріванні» економіки в

умовах перевиробництва. Держава, щоб стримати ділову активність, йде на подорожчання кредитних грошей, наслідком чого є скорочення інвестицій, зростання безробіття, дефляція та зниження життєвого рівня деяких верств населення.

До основних методів грошово-кредитного регулювання економіки належить зміна норми обов'язкових резервів комерційних банків, які зберігаються у Національному банку. За допомогою цього інструменту держава впливає на рівень інфляції, нейтралізує за необхідністю кредитну емісію комерційних банків, підтримуючи оптимальний обсяг активної грошової маси і стабільність грошового обігу. Змінюючи норми обов'язкових резервів, центральний банк може стимулювати операції комерційних банків по наданню кредитів і позик або, навпаки, стримувати ці операції.

Важливим інструментом грошово-кредитного регулювання є купівля і продаж державних цінних паперів на відкритому ринку. За допомогою цих операцій центральний банк регулює кредитні можливості депозитних установ. Так, при купівлі комерційними банками державних цінних паперів на відповідну величину збільшуються їх депозити, при їх продажу - вони зменшуються. Купівля-продаж цінних паперів впливає не тільки на величину кредитних ресурсів комерційних банків, а й на розмір процентних ставок на ринку банківських резервів.

Не менш ефективним засобом грошово-кредитного впливу на економічну кон'юнктуру є зміна дисконтної ставки при наданні позички комерційним банкам. Знижуючи або підвищуючи процентну ставку, центральний банк обмежує або розширює доступ комерційних банків до кредитів. За допомогою такої політики він впливає на рівень процентних ставок по кредитах комерційних банків, що відповідно викликає скорочення або збільшення попиту на комерційний кредит з боку їх клієнтів.

Важливе місце у впливі держави на економічні процеси займає індикативне планування. Воно є адекватною ринковим відносинам формою макроекономічного планування. Індикативне планування принципово

відрізняється від директивного планування способами досягнення цілей, поставлених у плані. Його показники не мають для окремих господарських суб'єктів статусу обов'язкових завдань, а мають рекомендаційно-орієнтуєчий характер.

Виражаючи цілі і пріоритети соціально-економічної політики держави на відповідний період, показники індикативного плану набувають життєвої сили для окремих суб'єктів ринку лише за допомогою цілеспрямованої системи правових та економічних регуляторів. Останні створюють правову основу і економічні стимули для здійснення виробничо-господарської діяльності у напрямках, які відповідають цілям і пріоритетам суспільства, виражених у державному плані.

Індикативні плани включають розділи, які охоплюють увесь спектр проблем соціально-економічного розвитку країни: показники розвитку економіки в цілому (макроекономічні показники), окремих її сфер, соціального розвитку, зовнішньоекономічної діяльності та ін. Але серцевиною індикативних планів є економічні програми, спрямовані на розв'язання найбільш актуальних проблем розвитку країни. Не випадково тому індикативне планування часто називається економічним програмуванням.

Кількість і характер економічних програм залежить від конкретних цілей та умов розвитку національної економіки. Так, у повоєнний період у багатьох країнах до таких завдань належали: модернізація виробництва, зміна структури економіки, скорочення безробіття, стримання інфляції, соціальний захист населення, конверсія військової промисловості.

Тепер звернемось до адміністративних методів регулювання економіки, а це означає прямий державний контроль над монопольними ринками. Там, де державна монополія визнана природною, виправдане повномасштабне адміністрування. Під ним розуміється директивне планування виробництва, витрат і цін, прямий контроль за якістю і властивостями товарів і послуг, гарантоване матеріально-технічне постачання (оборона, енергетика, залізні дороги і т. д.).

Адміністративне регулювання необхідне при розробці жорстких стандартів, які гарантують населенню життя в умовах економічної безпеки, при встановленні гарантованого мінімуму заробітної плати і допомог по безробіттю, при підготовці нормативних актів, спрямованих на захист національних інтересів у системі світогосподарських зв'язків.

Так, наприклад, ступінь і методи втручання держави у процеси ціноутворення в різних країнах є різноманітними залежно від рівня зрілості ринку і прийнятої моделі державного регулювання. При розв'язанні цих питань враховується динаміка інфляції, рівень конкуренції і монополізації виробництва, соціальна політика.

Держава може втручатися у ціноутворення у формі прямого регулювання: встановлення фіксованих цін на найважливіші товари, граничного їх рівня або граничного коефіцієнта їх підвищення, заміна режиму вільного ціноутворення на деякі товари державним регулюванням, заморожування цін на певний строк. Пряме їх регулювання, звичайно, переважає на початковому етапі створення ринку, коли його регулююча здатність ще недостатньо розвинута: у кризовій ситуації; при високих рівнях інфляції.

Державне регулювання економіки за допомогою механізму заробітної плати тією чи іншою мірою практикується у багатьох країнах. У його основі лежить закон про працю, який регламентує певний рівень соціальних гарантій трудящих: мінімальний розмір заробітної плати, умови призначення допомоги по безробіттю, розмір пенсії і трудовий стаж, необхідний для її одержання, тривалість оплачуваної відпустки та ін.

Отже, застосування прямих методів в певних умовах вважається економічно виправданим і в цілому не суперечить принципам, що лежать в основі ринкових відносин.

Як показав досвід, у сучасній світовій практиці відзначається посилення ролі держави в економічному житті суспільства. Це проявляється в розробці системи нормативних актів, спрямованих на регулювання ринку,

банківської діяльності, митних правил, цін і зарплати, соціального захисту населення, контролю за діями монополістичних утворень тощо.

6 Характеристика грошових систем Франції та Німеччини

У ХІХ ст. у Франції панував біметалізм. Згідно закону 1803 р. золото та срібло підлягало вільному карбуванню, а монети з обох металів мали необмежену силу законного платіжного засобу. З 1 кг золота карбували 3100 франків, а з 1 кг срібла – 200 франків., тобто законне співвідношення між сріблом та золотом становило 1:15,5. Фактичне співвідношення цих металів на ринку відхилялося то в один, то в інший бік, внаслідок чого в грошовому обігу в один час переважало золото, а в інший – срібло.

В 1865 р. Франція очолила Латинський монетний союз, валютне угруповання, до якого увійшли країни, що намагалися зберегти біметалізм за допомогою міжнародної угоди. У 1873 р. Франція відмінила вільне карбування срібла, воно зберігалось лише за золотом. Це означало перехід від біметалізму до золотого монометалізму, однак за раніше накарбованими п'ятифранковими срібними монетами зберігалася необмежена платіжна сила.

У перші ж дні першої світової війни золотий монометалізм потерпів крах. 5 серпня 1914 р. було прийнято закон про припинення Банком Франції розміну банкнот на золото. З фактичною відміною золотого стандарту у країні почалася інфляція, бо емісія нерозмінних на золото банкнот використовувалася для фінансування військових витрат держави.

За роки війни кількість банкнот в обігу збільшилась майже в 6 разів, а індекс оптових цін зріс в 3,4 рази. Інфляція тривала у Франції довше, ніж в інших промислово розвинутих країнах. Це пояснюється тим, що перемога у війні дісталася Франції ціною величезних витрат. Фінансування розбудови зруйнованої економіки, субсидії монополіям під видом відшкодування збитків призвели до великого бюджетного дефіциту, а для його покриття використовувалася емісія нерозмінних банкнот.

Зростання дефіциту державного бюджету супроводжувалося зростанням внутрішнього та зовнішнього боргу країни. Невідповідність грошової маси потребам товарного обігу посилювалася скороченням виробництва, рівень якого за роки війни знизився до 58%. Надмірне зростання грошової маси викликало знецінення франку та підвищення оптових та роздрібних цін.

Інфляція у Франції продовжувалася до 1926 року, коли купівельна сила франку порівняно із довоєнним рівнем зменшилася у 9,5 разів. Після збалансування державного бюджету за допомогою збільшення податків та проведення дефляційної політики грошова маса дещо знизилася, а в 1928 р. було проведено грошову реформу, внаслідок якої країна повернулася до золотого стандарту методом приховані девальвації. Золотий вміст франку було знижено у 5 разів (з 0,290323 г до 0,05895 г щирого золота. Це означало конфіскацію 4/5 всіх грошових збережень.

Франція, так саме як і Великобританія, внаслідок грошової реформи перейшла до золотого стандарту у зливковій формі. (До цього з 1926 р. була золотодевізна система). Мінімальна сума банкнот для обміну на золото становила 215 тис. фр., що дорівнювало 12,5 кг золота. Це була недосяжна сума для дрібних власників банкнот. Золотозливкова система у Франції проіснувала до 1936 р.

Франція довше за інші країни зберігла золотий монометалізм. Це було пов'язано із тим, що світова економічна криза 1929-1933 років охопила Францію пізніше ніж інші країни. У цей період Франція посилено обмінювала фунти стерлінгів та долари на золото. Золоті резерви Банку Франції збільшилися у період 1929-1932 рр. з 29 млрд. до 83 млрд. фр. Емісійна система в цей час базувалася на 35 відсотковому забезпеченні емісії золотом.

Спираючись на великі золоті резерви, Франція виступила ініціатором створення «золотого блоку» (1933-1936 рр.) у цілях збереження золотого стандарту (Бельгія, Голандія, Швейцарія та Італія).

Франції, на відміну від інших країн, вдалося підчас світової економічної кризи зберегти золотозливковий стандарт, що пов'язано із тим, що криза охопила Францію пізніше за інші країни, бо народне господарство на початку кризи ще мало внутрішні потенційні можливості для свого розвитку внаслідок того, що Франція пізніше інших країн розбудувала свою економіку після першої світової війни. Крім того, із поновленням золотого стандарту французька буржуазія почала інтенсивно повертати капітали із зарубіжних країн, почався інтенсивний приплив іноземних капіталів до країни.

Економічна криза, хоча із деяким запізненням, все ж охопила і Францію. Погіршення економічного та фінансового стану викликало відлив золота з країни. Фінансова олігархія свідомо вивозила капітали за кордон, щоб підірвати довіру до уряду Народного фронту.

Курс валюти з золотим стандартом завжди є завищеним, а експортні можливості такої країни знижуються, проте французький фінансовий капітал як міжнародний лихвар був зацікавлений у золотій валюті. Крім того, уряд побоювався незадоволення з боку середньої та малої буржуазії в разі відміни золотого стандарту та нового знецінення франку.

В середині 30-х років економічне та фінансове становище Франції погіршилося. Індекс її промислового виробництва знизився у період 1933-1935 рр. на 12%, бюджетний дефіцит збільшився з 4,6 млрд.фр. в 1932 р. до 16,9 млрд.фр. в 1936 р., за той же час золотий запас Банка Франції знизився з 83 до 50 млрд.фр. В жовтні 1936 р. уряд на чолі із правим соціалістом Блюмом девальвував франк на 25% та припинив розмін банкнот на золото. Було створено Стабілізаційний фонд.

Внаслідок трьох девальвацій за період 1936-1938 рр. франк втратив 58% того золотого вмісту, який було встановлено при проведенні грошової реформи 1928 р. Ці девальвації означали крах золотого стандарту та подальше знецінення франку. В цілому ж внаслідок ряду девальвацій у міжвоєнний період франк втратив 91,5% золотого вмісту, який він мав напередодні першої

світової війни, тобто Франція вступила у другу світову війну із сильно знеціненою валютою.

До другої світової війни франк був вільно конвертованою валютою, тобто вільно обмінювався на валюту інших країн. З початком війни всі країни запровадили валютні обмеження, франк став неконвертованою валютою.

Особливість військової інфляції у Франції визначалася тим, що країна у числі інших була пограбована Німеччиною. Загальна сума окупаційних витрат Франції (контрибуції, заборгованість Німеччині за клірингом, позика Італії та інш.) становила біля 1 трлн. франків. Фінансування цих витрат здійснювалось за рахунок позик, податків, кредитів Банку Франції.

Інфляція поглиблювалася збитками від війни. Промислове виробництво скоротилося на 70%, сільське господарство удвічі. Все це призвело до дефіциту державного бюджету, який у післявоєнні роки носив хронічний характер, що було обумовлено великими військовими витратами, а також витратами, пов'язаними з державним регулюванням економіки та здійсненням «політики зростання».

Тимчасовий уряд Шарля де Голя провів грошову реформу у 1945 р. Грошова маса була зменшена на 37%, але потім знову почала зростати. До 1959 р. у Франції розвивалася інфляція. За період 1945-1958 рр. у Франції було проведено 7 прихованих девальвацій. За цей період курс франку знизився з 1 дол. США = 37,5 фр. до 1 дол. США = 493,7 фр. Ці девальвації були малоефективними, бо здійснювалися в умовах незбалансованості державного бюджету, пасивності платіжного балансу, зменшення офіційних золотовалютних резервів, сильної інфляції. За період 1913-1958 рр. масштаб цін зменшився у 161 раз, з 0,3 г до 0,0018 г золота.

Відносна валютна стабілізація настала у Франції у 1959-67 рр. Її об'єктивною основою було зростання виробництва на базі оновлення основного капіталу.

Щоб збільшити масштаб цін уряд Франції у 1960 р. провів деномінацію, тобто укрупнення масштабу цін у 100 разів. Новий франк дорівнював 100

старим, він мав золотий вміст 0,18 г золота, а курс долара в нових франках складав 4,937 фр. Із заміною масштабу цін було перераховано заробітню платню, ціни та інш.

Девальвація 1958 р. стимулювала експорт французьких товарів на світовий ринок. У період 1959-1967 рр. платіжний баланс країни зводився із активним сальдо, золотовалютні резерви збільшилися у 6 разів, зовнішній державний борг зменшився у 8 разів. Уповільнився темп зростання цін. Внаслідок цього валютні позиції Франції укріпилися.

Спираючись на великі золотовалютні резерви, уряд Франції у 1967 р. повністю відмінив валютні обмеження за поточними операціями та дозволив вільний ввіз та вивіз золота з країни. Але у 60-70 рр. стан французької економіки дещо погіршився.

Криза охопила Францію у 1969 р. та була здійснена чергова девальвація франку. Уряд проголосив про зниження його золотого вмісту з 0,18 до 0,16 г золота, тобто на 11.5%, а курс франка по відношенню до долара впав з 4,937 фр. до 5,554 фр. за 1 дол. Економічній кризі передувала гостра соціальна криза (травень 1968 р.), події весни 1969 – уход уряду де Голя у відставку.

У вересні 1969 р. уряд Франції оприлюднив «план оздоровлення», який включав скорочення внутрішнього споживання, зменшення бюджетного дефіциту та зростання експорту. Було прийнято міри кредитної рестрикції (облікова ставка Банку Франції була підвищена з 6 до 8%, обмежено банківський та споживчий кредит), підвищені податки.

Однак девальвація франку в 1969 р. та подальші міроприємства не ліквідували причин інфляції. Три світових економічних спада у 70 і роки, а також енергетична криза погіршили становище Франції. Посилилася інфляція, за темпами якої Франція часто випереджає інші країни. Так, якщо за 1961-70 рр. індекс споживчих цін зріс на 50%, то за 1971-80 рр. – на 151,6%

У 1973 р. Франція відмовилася від підтримки курсу франка до долара у межах офіційно встановлених крапок коливань $\pm 2,25\%$ та перейшла до режиму вільно плаваючих курсів. З 1979 р. Франція – член Європейської

валютної системи, а з 1 січня 1999 року вона увійшла до числа країн, які ввели спільну європейську валюту – євро- у безготівковий оборот.

Франція очолює зону франка, яка виникла у 1939 р. Особливістю її у зрівняння із стерлінговою зоною було юридичне оформлення міждержавними угодами та наявність централізованого керівного органу – Валютного комітету зони франку. З початку її існування до зони входили колонії та залежні території. З розпадом колоніальної системи зона франку втратила свою колоніальну базу. Окремі країни покинули зону. Основа сучасної зони франку – незалежні африканські держави. Щоб послабити центробіжні тенденції, які породжуються національно-визвольним рухом, Франція постійно поновлює валютно-фінансовий механізм зони франку.

Грошова система Німеччини.

До 70-х рр. XIX ст. на території сучасної Німеччини знаходилася 21 держава, які користувалися різними грошовими системами. Вони базувалися, як правило, на срібному монометалізмі, лише в Бременській системі основою виступав золотий талер. В обізі також знаходилися банкноти та паперові гроші.

У 1871 -1873р. під керівництвом Отто Бісмарка було здійснено політичне поєднання німецьких земель та створено єдину німецьку державу, а на її основі – шляхом проведення грошової реформи 1875 р. – єдину грошову систему. Було заборонено карбування срібних монет. На всій території вводилася єдина валюта - рейхсмарка із золотим вмістом 0,358423 г щирого золота. В обіг було впроваджено золоті монети у 5,10 та 20 марок. Це означало перехід до золотого монометалізму, чому в значній мірі сприяла контрибуція в 5 млрд. франків, що була отримана від Франції внаслідок її поразки у франко-пруській війні 1870-1871 рр. В обігу поряд із монетами також були кредитні гроші – банкноти у 100 та більше марок. По закону їх емісія не повинна була перевищувати більш ніж у 3 рази їх золоте забезпечення.

З початком першої світової війни розмін банкнот Рейхсбанку на золото було припинено. Грошова система Німеччини в цей активно

використовувалась як джерело фінансування війни. Під час та особливо після війни у великих обсягах здійснювалась грошова емісія, що викликало гіперінфляцію у країні. Німеччина опинилася на межі економічної катастрофи. Напередодні 1923 р. промислове виробництво в країні скоротилося до 40% рівня 1913 р. Зростання інфляції було пов'язане із проблемою репарацій. На вимогу країн Атланти сплатити репарації (132 млрд. марок) золотом або іноземною валютою Німеччина відповіла свідомим посиленням інфляції. Внаслідок чого вона мала найбільшу інфляцію зв період після першої світової війни. У 1923 р. обсяг паперових грошей в обігу складав 496 квінтіліонів марок, грошова одиниця знецінилась в 1,6 трлн. раз порівняно із довоєнним рівнем. Швидкість знецінення грошей була такою, що відбувалося бігство від них до товарів. Гіперінфляція викликала «грошовий голод», бо темп зростання цін випереджав темп зростання емісії грошей. Казначейство не встигало друкувати гроші та проставляло червоний штампель на старих банкнотах, підвищуючи їх номінал.

За таких умов США та Великобританія надали позики за «планом Дауеса», що був затверджений Лондонською Конференцією країн-переможниць в 1924 р. Німеччина отримала репараційну позику на суму 200 млн. дол., з яких 110 млн. було розміщено в США. «План Дауеса» призвів до різкого збільшення іноземних позик Німеччині. «Золотий дощ» американських доларів сприяв відродженню Німеччини.

У 1924 р. У Німеччині проводиться грошова реформа: нова рейхсмарка обмінювалась у співвідношенні 1:1 трлн. старих. Наслідком реформи стався перехід до золотодевізного стандарту. Нова рейхсмарка забезпечувалась на 40% золотом та іноземною валютою. Золотодевізний стандарт у Німеччині було відмінено у 1931 р. внаслідок світової економічної кризи та була встановлена система нерозмінних на золото кредитних грошей.

Внаслідок великих державних витрат у роки другої світової війни почалася інфляція, бо значним чином за допомогою грошової системи здійснювалося її фінансування. Ще законом 1939 р. Рейхсбанку дозволялось

здійснювати емісію банкнот під забезпечення казначейських векселів. Під час війни кількість грошей в обізі зросла майже в 7 разів, крім того на окупованих територіях було випущено так звані «окупаційні марки» в обсязі 84 млрд. марок, які виступали законним платіжним засобом на окупаційних територіях. Стан, в якому після війни знаходилася країна, був критичним. Над країною зависла реальна загроза голоду та епідемій. Територія країни являла собою 400 млн. кубічних метрів руїн. До злиднів місцевих жителів приєдналися поневіряння сотень тисяч біженців та вигнанців із східних територій – переважно жінок та дітей, все майно яких вміщалося в рюкзаку чи на ручному возику. Близько 12 млн. солдат та офіцерів вермахту, а також цивільних осіб опинилися у полоні,

На думку військової адміністрації з катастрофічного стану країну можна було вивести лише одним шляхом: керування економікою повинна взяти в свої руки сильна держава. В перші повоєнні роки в німецькій економіці панувала система розподілу, успадкована від військової адміністрації третього рейху. Найважливіші харчові продукти можна було отримати лише по продовольчих картках. Поряд з цим існував широко розгалужений чорний ринок, на якому, наприклад, за американські сигарети можна було придбати що завгодно. Рейхсмарка вкінцець знецінилась, німці перейшли до натурального обміну.

В 1947 році, коли протистояння двох таборів призвело до загострення «холодної війни», тодішній міністр іноземних справ США Джордж К.Маршалл так оцінював ситуацію: «Якщо Сполучені Штати не допоможуть Європі, то дуже легко може статися, що дуже потерпілі від війни країни попадуть в обійми комунізму». Ця точка зору стала рятівною для переживавшої занепад німецької економіки. З метою перетворення Старого Світу в потенційного торгового партнера з ініціативи Д.К.Маршалла була розроблена програма доларової допомоги при відбудові Європи, в яку була включена і Західна Німеччина. Цілком зрозуміло, що програма передбачала допомогу перш за все тим країнам, економічні структури яких відповідали

американським уявам, тобто були в своїй основі структурами капіталістичними. І, таким чином, усі плани по централізації та перетворенню Німеччини в аграрну країну були назавжди відкинуті. В той же час американська та британська військова адміністрація вирішили поєднати окуповані ними регіони Німеччини в одну економічну зону, передавши управління економічними процесами «економічній раді». Одним з директорів ради став Людвиг Ерхард, символ німецького «економічного чуда» п'ятидесятих років.

В 1948 р. саме під його керівництвом було проведено грошову реформу, яка економічно поділила Німеччину на дві частини. Ця реформа була частиною загальної господарської реформи.

Згідно з реформою в обіг було введено нову грошову одиницю – німецьку марку (Дойч Марк). Реформа розпочалася в неділю, 20 червня, коли всі громадяни одержали можливість обміняти 40 рейхсмарок по курсу 1:1 на нові гроші. Пізніше було обмінено ще 20 марок. Пенсії, заробітня та квартирна плата повинні були виплачуватись у нових марках. Готівку та 1/2 приватних збережень обмінювали як 1:10, другу половину було «заморожено», а згодом ці гроші обмінювались за курсом 1:20. Безготівкові кошти було перераховано за курсом 1:10. Реформу було проведено таким чином, що монополії не лише не втратили, а навіть збільшили свої капітали. Таким чином, в цілому переоцінка грошей відбулася у співвідношенні 6.5 нових марок до 100 старих. У підсумку в процесі реформи було анульовано 93,5% грошових рахунків і готівки, що знаходилась на руках у населення. Водночас було анульовано і внутрішній державний борг.

Архитектор цих реформ Л.Ерхард добре розумів, що грошова реформа сама собою не забезпечує оздоровлення економіки, вона створює передумови для її успішного розвитку. Адже лише стійка і надійна валюта робить можливим повне використання праці, капіталу, матеріальних ресурсів. Вона забезпечує збалансування купівельної спроможності і товарної маси,

впорядкування валютно-фінансових відносин і створення фінансових установ, відповідальних за стабільність грошової системи.

Заслуга Л.Ерхарда полягала у тому, що він відкинув чимало пропозицій щодо оздоровлення грошової системи через те, що вони мали однаковий недолік – не забезпечували стимулів розвитку виробництва та обмежувалися адміністративним регулюванням цін та заробітної плати. І всупереч цьому все зробив, аби відновити зацікавленість у праці через оплату її грошима, забезпечити помітне зростання продуктивності праці, завоювати довіру до нової валюти, забезпечити розвиток товарообороту і припинення бартерних угод тощо.

Реформа дала швидкі позитивні результати. Якщо на початку 1948 року промислове виробництво в західних зонах складало лише 53% від рівня 1936 року, то вже в другій половині того ж року ця цифра сягнула до 73%, а в листопаді 1949 року досягла 100%. В листопаді 1950 року обсяг промислового виробництва збільшився на третину порівняно з попереднім роком. Після реформи знову з'явилась зацікавленість в праці, яка оплачувалася грошима. Помітно зросла продуктивність праці, виростала довіра до нових грошей, до нового економічного укладу. Безробіття швидко пішло на спад, і вже з другої половини 1950 р. виявилась стійка тенденція до зростання зайнятості. Дедалі ширші верства населення стали на собі відчувати позитивні результати економічного піднесення. Обіцянка прийти через соціальне ринкове господарство до «добробуту для всіх», дана Л.Ерхардом, почала набувати реальності. Щоправда в зв'язку з дуже великим попитом на товари широкого вжитку незабаром з явилися інфляційні тенденції, які похитнули авторитет соціальної ринкової економіки та її творця Л.Ерхарда. Та вже через кілька місяців виробництво стало на ноги.

У травні 1949 р. після прийняття Конституції Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) в країні у відповідності з вимогами Бреттон-Вудської системи було встановлено золото-доларовий стандарт, курс німецької марки до долара складав 3,33 марки за долар США. Але вже в вересні того ж року в

період масової девальвації валют німецька марка була девальвована, її курс був знижений до 4,2 марки за долар США. В 1953 р. ФРН вступила до Міжнародного валютного фонду, який зафіксував золотий вміст марки в 0,211588 г щирого золота.

У 50-ті та у першій половині 60-х рр. марка ФРН була найбільш стабільною валютою, платіжний баланс зводився із активним сальдо, зростали золото-валютні резерви. ФРН першою із західноєвропейських країн заповсюдила часткову конвертованість своєї валюти в 1958 р.

Порівняно низькі темпи інфляції, майже стабільний платіжний баланс та стабільне валютне становище в умовах заборони на виробництво та купівлю озброєння стимулювали зовнішньоторговельну експансію концернів ФРН та неодноразову ревальвацію марки (у 1961, 1969, 1971 та 1973 рр.)

Західнонімецька марка займала лідуючі позиції в Європейській валютній «змії» (1971 р.), на базі якої в 1979 році була створена Європейська валютна система, на марку припадало 33% валютного кошика екю. З 1 січня 1999 р. Німеччина увійшла до числа 11 країн європейського союзу, що запровадили до безготівкового обігу спільну європейську валюту «євро».

?

Питання для самоперевірки

1. Що таке грошова система?
2. Елементи грошової системи та їхня характеристика.
3. Особливості сучасних грошових систем.
4. Етапи розвитку грошової системи.
5. Сутність грошової реформи і методи її проведення.
6. Виділіть і охарактеризуйте структурні елементи національної грошової системи України.
7. Яке місце в національній грошовій системі займає процес грошового обороту?
8. Розкрийте сутність грошової системи біметалізму і монометалізму.
9. У чому полягають відмінності грошових систем при адміністративній та ринковій моделях економіки?
10. Які принципи притаманні грошовій системі будь-якого типу?